

равых катэгорый, а тут, у сваю чаргу, акрэсліць найбольш характэрныя, найбольш адпаведныя кожнай катэгорыі. У выніку межы колеравых катэгорый у розных мовах аказаліся рознымі. Але вылучаныя ўдзельнікамі эксперыменту самыя характэрныя для базавых колераў узоры, ці, інакш, фокусныя колеры, былі аднолькавыя для аранжавага і чырвонага – у 11 мовах, для шэрага – у 14, для фіялетавага, а таксама карычневага – у 15, для сіняга – у 16, для жоўтага – у 18, для зялёнага – у 19, а для гістарычна асноўнай трыяды – белага, чорнага і чырвонага – у 20 мовах. Менавіта на падставе праведзенага эксперыменту і была потым прапанавана тэорыя колеравых універсальных. Берлін і Кей, даследаваўшы амаль сто моваў, прыйшлі да высновы, што адзінаццаць асноўных колераў сталі своеасаблівым чынам кадавацца ў кожнай мове, а чарговасць з’яўлення тэрмінаў для абазначэння колераў адлюстроўвае характар лінгвістычнага развіцця гэтых моваў. На першым этапе з’явіліся назвы для белага і чорнага колераў. Калі ў мове ёсць тры падобныя колератэрміны, то абавязкова будзе слова для намінацыі чырвонага колеру. У мове з чатырма тэрмінамі ёсць лексема для абазначэння або жоўтага, або спектральна блізкага да яго зялёнага колеру. Пры наяўнасці пяці тэрмінаў мова мае ўласныя назвы і для жоўтага, і для зялёнага. Калі тэрмінаў шэсць, то ў гэтай мове ёсць назва сіняга. Пры сямі тэрмінах павінна быць слова для характарыстыкі карычневага колеру. І, нарэшце, калі ў мове ёсць восем і больш колератэрмінаў, то ў ёй абавязкова будуць асобныя назвы аранжавага, ружовага, фіялетавага і шэрага колераў. Разам з тым неабходна заўважыць, што колькасць базавых колеравых катэгорый у беларускай мове павялічваецца да дванаццаці за кошт тэрміна *сіні*, паколькі для англійскага *blue* існуюць два беларускія адпаведнікі – *сіні* і *блакітны*. Такая, зрэшты, карціна назіраецца і ў блізкароднасных польскай і рускай мовах (*siny* і *blekitny*, *синий* і *голубой* адпаведна). Гэта яшчэ раз даказвае, што носьбіты розных моў суб’ектыўна ўспрымаюць колеравую гаму. Будучы неад’емным элементам кожнай нацыянальнай культуры, колер набывае разнастайную і складаную сістэму сэнсаў і сімвалаў, становіцца ўвасабленнем найбольш значных культурных каштоўнасцяў. Колеравая гамы, каларыстыка прыроды па-свойму адметна асэнсоўваюцца ў адпаведнасці з канкрэтнымі ментальнымі ўстаноўкамі.

Апошнім часам актывізаваліся даследаванні колеравай лексікі айчыннымі і замежнымі навукоўцамі ў псіхалінгвістычным аспекце (В. Маслава, А. Васілевіч, Л. Васілевіч, Р. Алімпіева, Р. Фрумкіна, А. Лявонцьеў), у плане выяўлення семантычнай структуры (М. Ампель-Рудольф, Р. Такарскі, А. Брагіна, І. Макіенка) і этнакультурнай спецыфікі (С. Лясковіч, Л. Міронава, А. Шмялёў, А. Вяжбіцка, Р. Гжэгарчыкова, В. Кульпіна). Гэта прывяло да з’яўлення ў сучаснай навуцы паняццяў “лінгваколеравая карціна свету”, “лексічная каларыстыка”, “колеравая лінгвістыка”, або “лінгвістыка колеру”. Можна сцвярджаць, што лінгвістыка колеру як самастойны напрамак сэнна мае трывалую тэарэтычную і метадалагічную аснову. Таму цалкам пагаджаемся з меркаваннем В. Кульпіной, што “канцэпцыя лінгвістыкі колеру як самастойнай навуковай парадыгмы ў сучасным мовазнаўстве набывае ўсё больш канкрэтныя рысы”.

СПЕЦЫФІКА ЭТНАТОПУ Ў ТВОРЧАСЦІ ПРАЗАІКАЎ ВІЦЕБШЧЫНЫ ДРУГОЙ ПАЛОВЫ XX СТАГОДДЗЯ

В.Ю. Бароўка

Беларускія навукоўцы шмат увагі надаюць асэнсаванню праблемна-тэматычнай і жанрава-стылёвай панарамы айчыннай прозы ў яе агульнанацыянальным і рэгіянальным варыянтах, у той час як многія сэнсавыя значныя кампазіцыйныя прыёмы незаслужана застаюцца пакуль на даследчыцкай перыферыі. *Мэта* дадзенай працы заключаецца ў вызначэнні семантыка-функцыянальнай ролі этнатопу як важнага змястоўна-сэнсавога і стылёвага элемента ў творчасці празаікаў Віцебшчыны. Для рэалізацыі пастаўленай мэты неабходна 1) даць рабочае азначэнне тэрміна “этнатоп”; 2) усталяваць дэтэрмінанты выбару пісьменнікамі канкрэтнага этнатопу; 3) вылучыць дамінантны тып этнатопу; 4) выявіць асноўныя функцыі этнатопу ў творах празаікаў Віцебшчыны другой паловы XX стагоддзя.

Англіійскім даследчыкам Рычардам Рэйдом у другой палове мінулага стагоддзя для паглыбленага вывучэння ідэйна-эстэтычнай этнацыянальнай спецыфікі літаратурных твораў быў прапанаваны тэрмін “этнатоп”, сэнсавы і марфалагічны ўтвораны па аналогіі з шырока вядомым “хранатопам” Бахціна. Неабходнасць выкарыстання новага тэрміна Рэйд матываваў тым, што літаратура імпліцытна і экспліцытна заключае ў сабе інфармацыю пра пэўны этнацыянальны свет, што прысутнасць чалавека як прадстаўніка пэўнага этнасу не ў поўнай меры ўлічваецца ў той абагульненай прасторава-часовай схеме твора, якую некалі сцісла вызначыў і ахарактарызаваў М.М. Бахцін. Паводле Р. Рэйда, этнатоп – гэта агульная схема твора, якая аб’ядноўвае тры складнікі: час, прастору і этнас. Іншымі словамі, этнатоп ёсць канцэптуальна абраная пісьменнікам

эстэтычная арганізацыя этнасу і этнапрасторы, рэалізаваная ў літаратурным творы. Такого кшталту этна-прасторава-часавая схема твора перш за ўсё акцэнтуюе этнаскладнік у мастацкай карціне свету, прадстаўленай у літаратуры, выяўляе пісьменніцкае бачанне і ацэнку пэўнай рэчаіснасці, этнаментальнасць мастака слова, майстэрства ў арганізацыі апавядання. Этнатопы навукоўцы ўслед за Рэйдам падзяляюць на сіметрычныя, дзе этнас і яго этнапрастора супадаюць, і асіметрычная, дзе такое супадзенне адсутнічае, а таму іх несупадзенне дае пісьменніку магчымасць мастацкімі сродкамі даследаваць духоўны свет асобы, шляхі асваення чалавекам чужых рэалій, розныя варыянты паводзін асобы, адлучанай ад Радзімы, – ад так званых памяркоўных (сум па Радзіме) да больш жорсткіх, як, напрыклад, міжэтнічныя канфлікты.

Празаічная творчасць пісьменнікаў Віцебшчыны другой паловы XX стагоддзя прадстаўлена дастаткова вялікай колькасцю мастацкіх твораў, у якіх галоўным чынам апавядалася пра лёсы людзей, што жылі і працавалі на сваёй радзіме. Прыярытэтнае выкарыстанне аўтарамі сіметрычнага этнатопу тлумачылася імкненнем пісьменнікаў да ўсебаковага даследавання мінулага і сучаснага сваіх суайчыннікаў, паглыбленага спасціжэння іх нацыянальнага характару, сувязі асобна-індывідуальнага, агульначалавечага і нацыянальнага. Выбар сіметрычнага этнатопу дазваляў пісьменнікам паказаць розныя этыка-псіхалагічныя тыпы суайчыннікаў. Яркі і пераканаўчы гэта тэндэнцыя праз асэнсаванне мінулага адбілася ў творах Уладзіміра Караткевіча, праз асэнсаванне часоў Вялікай Айчыннай вайны – у прозе Васіля Быкава, якія стварылі жыццёва пераканаўчыя вобразы насельнікаў роднага краю, акцэнтавалі патрыятычны і гераічны пачатак у характары сваіх землякоў.

Цікавасць пісьменнікаў Віцебшчыны да сэнсавыяўленчых магчымасцей асіметрычнага этнатопу нараджалася пад уплывам біяграфічных фактаў, а таксама інтэнсіўных міжнацыянальных узаемадзеянняў. Так, у першае пасляваеннае дзесяцігоддзе была напісана аповесць “Братэрства” (1946) Тараса Хадкевіча. У гэтым творы аўтар, які ў час вайны сам апынуўся ў фашысцкім палоне, расказаў пра лёс маладога лейтэнанта Аляксея Адынца, чалавека даволі тыповай біяграфіі для ваеннага часу (Аляксей трапіў у акружэнне, потым – да партызан, быў схоплены фашыстамі і адпраўлены ў канцлагер, адкуль лейтэнанту пашанцавала ўцячы і зноў стаць вайскоўцам). Асіметрычны этнатоп падначальваўся даследаванню маральнага стану, духоўнага патэнцыялу людзей, што апынуліся ў фашысцкім палоне, сцвярдзенню думкі пра адзінства памкненняў вымушаных нявольнікаў. Людзі, па словах пісьменніка, рознай мовы, розных звычаяў і рознага колеру”, стваральнікі чужых багаццяў бачылі адзін у адным блізкіх па лёсе сяброў. Схільны да мастацкіх эксперыментаў Уладзімір Караткевіч часта ў межах аднаго твора спалучаў абодва тыпы этнатопу (“Чазенія”, “Лісце каштанаў”, “Сіняя-сіняя”), што праз кампаратыўны план давала гэтаму таленавітаму пісьменніку магчымасць паказаваць арганічную сувязь агульначалавечага і нацыянальна адметнага, артыкуляваць значнасць патрыятызму ў сістэме сучасных каштоўнасцей антрапалагічных прыярытэтаў.

Сацыяльныя працэсы канца мінулага стагоддзя спрыялі больш актыўнаму звароту пісьменнікаў Віцебшчыны да асіметрычнага этнатопу. Арыгінальнае паводле яе мастацкіх асаблівасцей кніга пэзм у прозе “Ахвярны двор” (1991) Янкі Сіпакова. Апавяданне там вялося ад першай асобы, ад імені чалавека, які трапіў на месца трагічных падзей канца мінулага стагоддзя, у тым ліку ў Арменію пасля страшнага землятруса, у Абхазію. Паказ іншанацыянальных бытавых рэалій, звычаяў у “Ахвярным двары” актуалізаваў стрыжнёвую для беларускага кантэксту канца мінулага стагоддзя праблему абуджэння гістарычнай памяці і этнанацыянальнай ідэнтыфікацыі народа. Аповесць Ірыны Жарнасек “Гульні над студняй” (1993) пабудавана на сумяшчэнні сіметрычнага і асіметрычнага этнатопу. Беларус Казімір Лавейка пасля трагічнай смерці брата ў пошуках шчасця і долі адпраўляецца ў Аргенціну, а потым у старасці наведвае родныя мясціны і нанава адкрывае для сябе Беларусь і беларусаў. Лавейку ўражае нястомная працавітасць землякоў, якія шчыруюць “недзе ад самага пачатку сяўбы да апошніх бабак на маркотным восеньскім полі”. Этнічнага беларуса радуе гасціннасць людзей, жаданне паказаць сябе перад чужымі з лепшага боку, але непрыемна здзіўляе амаль абыякавае стаўленне большасці землякоў да помнікаў культуры, да творчасці славянскага мастака Язэпа Драздовіча. Асіметрычны этнатоп у аповесці Жарнасек – сродак асэнсавання лёсу і характару заходніх беларусаў у XX стагоддзі, ацэнкі духоўнага свету чалавека.

Асіметрычны этнатоп ў аповесці “Там, дзе найлепш” (1994) Франца Сіўко – мастацка-выяўленчы сродак. Па сюжэце твора стары настаўнік Юрый Іванавіч па запрашэнні сябра дзіцячых гадоў трапіла ў далёкі “вечны горад”. Сябар настаўніка нядрэнна ўладкаваўся ў Рыме, але памяць пра радзіму, з якой звязаны ўспаміны пра маладосць, першае каханне, дружбу, не дае яму спакою.

Выбар этнатопу ў прозе ўраджэнцаў Віцебшчыны дэтэрмінаваўся сацыякультурнымі абставінамі, жыццёвым вопытам, асабістымі схільнасцямі, канцэптуальнымі ідэйна-эстэтычнымі ўстаноўкамі аўтараў, нацыянальнай празаічнай традыцыяй. Этнатоп у творчасці пісьменнікаў Віцебшчыны выконваў галоўным чынам культуралагічную і характаратворчую функцыі. Празаікі Віцебшчыны аддавалі перавагу сіметрычнаму этнатопу дзеля шматаспектнага даследавання характару беларуса ў дыяхронным і сінхронным зрэзах.